

LINGVISTICĂ ȘI SEMIOTICĂ

CZU: 81'37

POLISEMIA – SURSĂ IMPORTANTĂ DE ÎMBOGĂȚIRE A LEXICULUI

Tatiana BABIN-RUSU

Universitatea de Stat din Moldova

În articol este cercetată una dintre problemele controversate ale lingvisticii moderne, cea a polisemiei. Polisemantismul este o însușire a semnelor limbilor naturale prin care acestea se deosebesc de codurile artificiale construite după principiul „un singur semn – un singur sens”. Capacitatea de a semnifica mai multe lucruri sau de a reda informații diferite o pot avea toate unitățile semnificative ale limbii, în primul rând cele din lexicul comun al acesteia. În diferite lucrări de semantică modernă polisemia a fost considerată un factor de ambiguitate. Unii lingviști susțin că polisemia ne permite să exploatăm rațional potențialul de cuvinte atașându-le mai multe sensuri distincte. Însă, prețul acestei raționalizări este riscul ambiguității, al confuziilor patologice care necesită intervenții „terapeutice”. Tocmai de aceea se impune principiul dezambiguizării semantice și contextuale, căruia îi sunt supuse toate cuvintele care au mai multe sensuri. Principiul în cauză pornește de la necesitatea practică de a diferenția sensurile cuvintelor polisemantice, mai ales dacă acestea sunt numeroase. Diferențele se stabilesc, de cele mai multe ori, semantic – prin desemnarea componentelor de sens sau a semelor. Caracterul distinctiv al semelor se verifică contextual, adică prin relevarea combinațiilor specifice de sensuri. Ca unul dintre principiile fundamentale de analiză semantică modernă, dezambiguizarea presupune faptul că într-o clasă lexicală paradigmatică un cuvânt intră numai cu unul dintre sensurile sale.

Cuvinte-cheie: polisemie, dezambiguizare, semantică, context, monosemie, sem.

POLYSEMY – AN IMPORTANT SOURCE OF LEXICON ENRICHMENT

The present article studies one of the most controversial issues of modern linguistics, i. e. polysemy. Polysemy is a quality of the natural language signs by means of which they differ from the artificial codes constructed according to the principle "a single sign – a single meaning". The ability to name more things or to render different information can be found with all the meaningful units of the language first of all with those that belong to the common vocabulary of a certain language. Different papers on modern semantics treat polysemy as an ambiguity. Some linguists consider that polysemy allows us to exploit rationally the potential of words by giving them more distinct meanings. The price of this rationalization though heads to ambiguity, to pathologic confusion which necessitate the intervention of a "physician". It is due to this fact that the principle of semantic and contextual disambiguation was introduced and all the polysemantic words are analyzed by means of it. The given principle begins with the practical necessity to differentiate the meanings of polysemantic words, especially if these are found in a big number. More often the differences are established, semantically by identifying the meaningful components or the semes. The distinctive character of the semes are checked contextually, i. e. by revealing the specific combinations of meanings. As a fundamental principle of a modern semantic analysis, disambiguation supposes the fact that a word enters a lexical paradigmatic class bearing only one meaning of itself.

Keywords: polysemy, disambiguation, semantics, context, monosemy, seme.

Metodologia de cercetare aplicată în investigația dată este fundamentată pe analiza definițiilor lexicografice și pe principiul dezambiguizării semantice și contextuale, căruia îi sunt supuse toate cuvintele analizate.

Introducere

Fenomenul monosemiei și al polisemiei lexicale se pune în discuție în diverse cercetări semantice actuale, raporturile dintre cuvintele polisemantice și cele monosemantice fiind net în favoarea primei categorii. Chiar și la o simplă răsfoire a dicționarelor lingvistice ne vom da seama că majoritatea cuvintelor limbii au două sau mai multe sensuri. După aprecierea lingvistului R.A. Budagov, circa 80% din lexicul activ al limbilor actuale sunt compuse din cuvinte polisemantice [1, p.134]. Numărul mare al lexemelor polisemantice recunoscute ca atare în dicționarele lingvistice, ca și numărul cuvintelor tratate în dicționar ca monosemice, dar care în realitate au mai multe sensuri, condiționează recunoașterea polisemiei ca lege universală și fundamentală a funcționării și evoluției semnului lingvistic. În mod firesc, se pune întrebarea: *care sunt cauzele ce determină apariția și dezvoltarea acestui fenomen?* Întrebarea vizează nu doar lexicul, dar și particularitățile limbajului în general, implicând discuții despre esența limbii și despre natura raporturilor dintre limbă, realitate, gândire și om. Nu putem afirma că această întrebare a rămas în lingvistică fără răspuns. În cercetarea dată vom elucida această problemă.

Cauzele apariției polisemiei

Savantul I.Iordan vede cauzele apariției acestui fenomen în caracterul inegal în care se dezvoltă, pe de o parte, limba, iar, pe de altă parte, viața socială și cunoștințele noastre despre realitatea înconjurătoare, adică gândirea [2, p.39]. A.Martinet consideră că fenomenul polisemiei se datorează tendinței spre economie pe care o manifestă limba [3]. „Polisemia este o consecință a necesității de a stăpâni o infinitate de fenomene printr-un număr finit de simboluri sonore” (trad. noastră – *n.a.*) afirmă lingvistul H.Kronasser [4, p.84]. Prin urmare, principiul economiei este pus în strânsă corelație cu limitele memoriei umane.

Unii lingviști văd cauzele polisemiei în disproporția care există între numărul limitat al mijloacelor materiale de care dispune limba și caracterul nelimitat al experienței umane. E.Sapir, de exemplu, este de părere că „nicio limbă nu ar fi în stare să exprime fiecare idee consacrată printr-un cuvânt-rădăcină. Experiența concretă este infinită, iar resursele celei mai bogate dintre limbi sunt strict limitate. Limba este nevoită să repartizeze mulțimea infinită de noțiuni în cadrul sferelor noțiunilor de bază, folosind ca legături funcționale intermediare diferite idei concrete sau semiconcrete” [5, p.139]. Este cunoscut faptul că nicio limbă existentă nu recurge exclusiv la cuvinte independente pentru a denota noțiunile elaborate de om. Ideea care se desprinde din lucrările moderne ale savanților este că nicio limbă nu a epuizat cel puțin a zecea parte din posibilitățile virtuale pe care i le pune la dispoziție sistemul ei fonologic în vederea creării unor cuvinte noi. Prin urmare, afirmațiile cu privire la caracterul limitat al mijloacelor de formare de care dispune limba par întrucâtva exagerate.

O altă cauză a apariției polisemiei este legată de tendința permanentă spre expresivitate și plasticitate. Transferul denumirii de la un obiect la altul, efectuat pe baza metaforei, metonimiei sau a unui alt trop, derivă din dorința vorbitorului de a colora noțiunea, atașându-i elementele unei reprezentări vii și atribuindu-i o parte a conotațiilor pe care le-a avut cuvântul vechi. De exemplu, sensul figurat al cuvântului „bățos” (despre oameni sau despre firea lor) – „lipsit de mlădiere, îngâmfat, plin de sine” – derivă din sensul principal: „drept, țeapăn, rigid ca un băț”. „...ca să-l pot ajuta să scape de el, era normal, stăpân pe sine, orgolios, bățos, și de-odată clic!” [6, p.26-27]. Expresivitatea nu este caracteristică în exclusivitate limbajului artistic, ci tuturor tipurilor de mesaje verbale. Diferă doar ponderea tropilor și gradul lor de realizare. Aceasta își croiește loc și în acele sfere și forme speciale ale limbajului în care aspectul logic al comunicării joacă un rol hotărâtor. Spre exemplu, limbajele profesionale și științifice, în care termenii ar trebui să aibă un sens bine precizat și să fie lipsiți de elemente conotative. Cu toate acestea, în sistemul diverselor terminologii întâlnim cuvinte cu sens metaforic, încărcate cu reprezentări și imagini concrete.

Cauzele polisemiei nu trebuie confundate cu modalitățile concrete în care se realizează transferul semantic sau cu factorii de ordin glotic sau extraglotic care au determinat ca un anumit cuvânt să capete un sens nou. Discuțiile cu privire la cauzele polisemiei țin de filosofia limbajului, în timp ce problema factorilor care au condiționat modificarea unui sens concret sau a împrejurărilor în care au avut loc schimbarea și achiziția unuia sau altuia din sensurile cuvântului polisemantic ține de domeniul semanticii diacronice. Modalitățile și formele concrete în care se produce acest transfer sau factorii care determină polisemia unui cuvânt concret sunt de natură diferită, de aceea numărul și clasificarea lor diferă de la un cercetător la altul. St.Ullmann diferențiază patru surse principale ale polisemiei: alunecarea de sens, expresiile figurate, etimologia populară și influența limbii străine [7, p.200]. Lingvistul O.Duchàcek stabilește șapte feluri în care cuvintele capătă

sensuri noi: transferul de sens, substituirea accepțiunii, poligeneza sau derivarea dublă, influența cuvintelor străine care au corespondențe și în limba maternă, elipsa, trecerea cuvântului dintr-o sferă de idei în alta, etimologia populară [8, p.75-76].

Indiferent de factorii care determină lărgirea sferei semantice a cuvântului, acest proces se realizează prin mecanismul transferării complexului sonor de la un denotat la altul. Orice transpoziție de denumire este un vector ce indică apropierea și similitudinile dintre obiectele și fenomenele lumii stabilite de purtătorii limbii respective. În funcție de tipul asociației dintre obiectul vechi și cel nou, transferurile de denumiri se împart în trei tipuri principale: metafora, metonimia și sinecdoca. Studiarea procedeelelor prin care se realizează transferul, ca și descrierea diverselor tipuri de metafore și metonimii, ne permite să pătrundem în structura semantică a limbii și să surprindem unele particularități în organizarea sferei cuvintelor polisemantice.

Clasificarea sensurilor unui semantem

Referindu-ne la structura cuvântului polisemantic, menționăm că acesta este compus din două sau din mai multe sensuri, care se află într-un raport de interdependență, alcătuind o structură ierarhică. În lingvistică se folosesc mai mulți termeni pentru a denumi unitățile de conținut din care se compune polisemantemul. Astfel, în lucrările autorului A.Smîrnițki întâlnim sintagma *variantă lexico-semantică a cuvântului* [9], în cele ale lui A.Martinet – termenul *monem* [10], V.Zveghințev utilizează termenul *monosem* [11], E.Coșeriu – *semem* sau *semantem* [12]. În cercetarea noastră vom utiliza termenul *semem*, deoarece se bucură de o circulație mai largă în lingvistică și se opune noțiunii de *polisemem*, ceea ce reprezintă cuvântul polisemantic în totalitatea sememelor care alcătuiesc structura lui semantică, dar și pentru că vom opera cu termenul *sem*.

Sememele diferă între ele prin rolul pe care îl au în structura polisememului, prin frecvența și modul lor de realizare în limbă, precum și prin raporturile lor cu denotatele. Majoritatea clasificărilor în domeniul tipologiei sensurilor lexicale au un caracter binar. Astfel, distingem, după lingvistul german H.Paul, sensuri uzuale și sensuri ocazionale [13, p.93-97]. În concepția autorului, sensurile uzuale reprezintă totalitatea asociațiilor stabile pe care le trezește un cuvânt în conștiința purtătorilor limbii respective. Acesta este general și abstract, în timp ce sensul ocazional este mai concret, deoarece reprezintă realizarea sau actualizarea unuia sau altuia dintre semele potențiale ale sensului uzual. Sensul uzual are la bază noțiunea fundamentală, iar variantele contextuale ale noțiunii se identifică cu sensurile actualizate.

Lingvistul rus A.A. Potebnea clasifică sensurile lexicale în sensul apropiat al cuvântului și în sensul îndepărtat [14, p.19]. Sensul apropiat aparține uzului general și este cunoscut tuturor vorbitorilor, în timp ce sensul îndepărtat este perceput numai de specialiști. În lucrările de semasiologie întâlnim și alte tipuri de sensuri, cum ar fi: sens propriu și sens figurat, sens de bază și sens derivat, sens denotativ și sens conotativ etc.

Tipologia sememelor este mult mai variată, deoarece sensul este o entitate complexă caracterizată printr-o multitudine de aspecte, care, după M.Bucă și I.Evseev, au în vedere: calitatea informației redată prin cuvânt (sensuri denotative și sensuri conotative); gradul de abstractizare a sensului (sensuri concrete și sensuri abstracte); importanța funcțională a sensului (sens principal și sens secundar); ordinea apariției sensurilor (sens de bază și sens derivat); legătura dintre sensul cuvântului și obiectul denumit (sens direct sau propriu și sens figurat); gradul de stabilitate a sensului (sens uzual și sens ocazional); sfera de întrebuițare a sensului (sens general și sens special); valoarea stilistică a sensului (sens nemarcat stilistic sau neutru și sens marcat stilistic sau expresiv); gradul de dependență față de context (sens independent de context și sens determinat contextual) etc. [15, p.25-63].

Conform autorilor menționați, opoziția *sens principal – sens secundar* ține de diferențierea sensurilor în funcție de rolul acestora în structura semantică a cuvântului și de importanța lor în limbă. În structura oricărui polisemem există un sens care domină sfera semantică. Acest sens apare în conștiința purtătorilor limbii la rostirea cuvântului respectiv și manifestă o relativă independență față de context. De exemplu, la auzul cuvântului „câmp” ne vine în minte imaginea unei întinderi vaste de pământ, deoarece aceasta este semnificația lui principală. Restul sensurilor cuvântului vor apărea și se vor deduce numai de context. Sensul principal al cuvântului este, de regulă, mai stabil și, respectiv, mai vechi decât celelalte înțelesuri ale cuvântului. Or, nu întotdeauna sensul principal coincide cu sensul primar al cuvântului. El se definește, în primul rând, funcțional și nu diacronic. Printre alte caracteristici ale sensului principal se numără și caracterul nemarcat din punct de vedere stilistic, căci în sensurile lor principale cuvintele îndeplinesc funcții de nominație și nu funcții expresiv-estetice.

O altă opoziție, *sens de bază – sens derivat*, ține de aspectul diacronic al evoluției structurilor semantice. Sensul de bază, denumit și sens primar sau sens etimologic, reprezintă semnificația inițială a cuvintelor de la

care au derivat sensurile ulterioare. În majoritatea cazurilor, la cuvintele polisemice sensurile de bază coincid cu sensurile lor principale, care denumesc, de regulă, realități și obiecte esențiale din viața omului. Coincidența dintre sensurile de bază (primare) și sensurile principale este proprie, în special, lexicului fundamental, caracterizat printr-o mai mare stabilitate a elementelor fundamentale din structura semantică. La alte categorii de cuvinte adesea sensul primar trece cu timpul pe plan secundar, funcționalitatea actuală a cuvântului fiind determinată de un sens derivat.

Opoziția *sens propriu* – *sens figurat* se aseamănă, într-o anumită măsură, cu deosebirea dintre sensurile de bază și cele derivate, aceste două serii de noțiuni de multe ori suprapunându-se total sau parțial. De exemplu, în sfera cuvântului „înțepat” sensul „împuns cu ceva ascuțit” este, în același timp, un sens de bază (primar) și un sens propriu, în timp ce al treilea sens pe care îl are acest cuvânt (despre oameni și manifestările lor) – „îngâmfat, mândru, fudul; înfumurat, închipuit” – este un sens derivat și figurat. De exemplu: „băgasem de seamă că fetele mă ocolesc. Erau foarte înțepate când încercam să le fac curte...” [16, p.41]. Orice sens figurat este, totodată, un sens derivat. Inversul acestei afirmații nu este întotdeauna valabil, căci există multe sensuri derivate care și-au pierdut caracterul lor figurat.

O altă opoziție, *sens uzual* – *sens ocazional*, se întemeiază pe gradul de răspândire și stabilitate a sensurilor în limbă și în vorbire. Sensurile uzuale aparțin sistemului limbii comune, ele fiind cunoscute și folosite în mod constant de către toți vorbitorii. Uzuale sunt nu doar sensurile principale ale cuvintelor, ci și unele sensuri derivate, chiar dintre cele figurate, dacă metaforele respective au o largă circulație în limbă. De exemplu, ambele sensuri ale cuvântului „scrobot” – 1. „întărit cu scrobeală” și 2. (fig.) „îngâmfat, rigid, pretențios, scorțos” – pot fi considerate sensuri uzuale. Sensurile ocazionale aparțin numai vorbirii. Ele reprezintă întrebunțări sau accepții ale cuvântului care se întâlnesc în contexte izolate sau în operele scriitorilor, fără a căpăta o largă circulație în limbă. În dicționarele explicative sensurile ocazionale sunt însoțite de remarca *rar* sau *în anumite contexte*. De exemplu, sensul cuvântului „bărbat” – „curajos, voinic, energic” – după DEX este ocazional. „O, măcar de-aș putea fi și eu ca tine, bărbat! Dacă am fi toți așa, într-un ceas s-ar sfârâma lanțurile!” [17, p.66].

Opoziția *sens general* – *sens special* vizează atât aspectul calitativ al conținutului redat prin sensul respectiv, cât și sfera lui de răspândire. Sensurile generale, care pot fi identificate în majoritatea cazurilor cu sensurile uzuale, sunt folosite în toate stilurile limbii comune. Sensurile comune, ca și lexicul comun al limbii, sunt nemarcate stilistic, iar utilizarea lor nu este legată de îngrădiri și limitări teritoriale sociale sau profesionale. Sensurile speciale sunt utilizate numai în anumite sfere funcționale ale limbii și din acest punct de vedere se aseamănă cu lexicul terminologic. Dezvoltarea sensurilor speciale în structura semantică a cuvântului este o consecință a trecerii unui cuvânt din fondul lexical comun în sistemul terminologic al unei științe sau al unui domeniu special de activitate. Această modificare a statutului funcțional al lexemului este cunoscută sub denumirea de terminologizare. În domeniul lingvisticii avem multe exemple: câmp semantic, radicalul cuvântului, familie de cuvinte, vocală deschisă etc.

Următoarea opoziție *sens neutru* – *sens marcat stilistic* coincide în parte cu deosebirea care se face în mod obișnuit între sensurile logice și sensurile afective sau între sensurile expresive și sensurile neexpresive etc. Sensurile neutre sunt acele întrebunțări ale cuvântului care îndeplinesc doar funcția de nominație, fără să exprime și o valoare suplimentară de natură stilistică sau afectivă. Sensurile neutre din punct de vedere stilistic sunt, de regulă, sensurile proprii ale cuvintelor. Ele nu sunt însoțite în dicționar de niciun fel de comentarii stilistice. Sensurile marcate stilistic, pe lângă o valoare denotativă, conțin o informație în plus, care se referă la următoarele aspecte ale sensului: a) apartenența la un anumit stil al limbii (livresc, poetic, popular, familiar etc.). De exemplu, cuvântul „închipuit” – 1. „produs de imaginație” și 2. (pop.) „care are păreri exagerate despre sine”: „Ia uite-te la dânsa, închipuita! He-he, da ce-a murit mama muierilor!” [18, p.152] sau cuvântul „suficient” – 1. „destul, deajuns, îndestulător” și 2. (livr.) „plin de sine, arogant, îngâmfat”; b) caracteristica diacronică (învechit, nou). De exemplu, cuvântul „zadarnic” – 1. „care este fără folos, fără rost” și 2 (în v.) „vanitos, înfumurat, trufaș, încrezut, îngâmfat”; c) prezența nuanțelor afective (ironic, peiorativ, vulgar etc.). Un astfel de sens găsim în pletora semantică a cuvântului „important”, și anume sensul al treilea, care este unul ironic – „care se crede om de seamă, plin de aroganță”: „Dacă acest legionar important vorbea de sinucidere, era clar că legionarii erau aceia care se aflau în această postură” [19, p.295]; d) răspândirea teritorială sau socială a sensului (dialectal, ardelenesc, moldovenesc, argotic, bisericesc etc.). De exemplu,

cuvântul „pășin” cu sensul 1. (învechit, regional) „mândru, îngâmfat, trufaș” și cu sensul 2. (mold.) „liniștit, blajin; smerit, timid, spăsit”; e) originea (autohton, împrumutat, francezesc etc.). Cuvântul „insolent” este unul împrumutat din limba franceză cu sensurile: 1. „obraznic, impertinent”, „Erau la bar la Athenee Palace, seara, îi servea un negru insolent și disprețuitor care, romanizându-se...” [ibidem, p.278] și 2. „sfidător: lux~”; f) caracterul figurat al sensului (figurat, metaforic, metonimic). De exemplu, cuvântul „așos” – 1. „care are aște” (despre păstăile unor plante) și 2. (fig.) „încăpățânat, supărăcios, îngâmfat” (despre oameni): „Poate dacă ar fi fost mai așos, scandalagiu, altă socoteală, dar așa era greu” [20, p.247].

Deosebim și alte opoziții, cum ar fi: sens propriu – sens comun; sens liber de context – sens determinat contextual; sens uzual – sens ocazional ș.a.

Din cele relatate constatăm că orice semem se caracterizează din mai multe puncte de vedere; de aceea, unul și același sens din structura polisememului poate fi definit printr-o pluralitate de însușiri.

Concluzii

Problema polisemiei rămâne a fi una actuală în domeniul lexicologiei, care abordează nu fenomene izolate, ci zone vaste ale vocabularului. În domeniul polisemiei se observă că anumite structuri semantice sunt specifice unor grupuri întregi de cuvinte. Aproximativ dintre lexeme în ceea ce privește sensul de bază se dublează și de o asemănare la nivelul sensurilor derivate. De aceea, grupurile respective de cuvinte alcătuiesc adevărate câmpuri sau micro sisteme în cadrul sistemului polisemantic al limbii.

Referințe:

1. BUDAGOV, R.A. *Introducere în știința limbii*. București: Editura Științifică, 1961. 513 p.
2. IORDAN, I. *Limba română contemporană*. București: Editura Ministerului Învățământului, 1956. 831 p.
3. MARTINET, A. *Elemente de lingvistică generală*. București: Editura Științifică, 1970. 278 p.
4. KRONASSER, H. *Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführung in die Geschichte. Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre*. Heidelberg: C. Winter Verlag, 1952. 204 S.
5. SAPIR, E. *Le language. Une introduction*. Paris: Minuit, 1966. 191 p.
6. PREDA, M. *Cel mai iubit dintre pământeni*. Chișinău: Literatură artistică, 1990. Vol.I. 511 p; Vol.II. 372 p.
7. ULLMANN, St. *Précis de sémantique française*. Bern: A. Francke Verlag, 1959. 352 p.
8. DUCHACEK, O. *Précis de sémantique française*. Brno: Universita J.E.Purkyne, 1967. 260 p.
9. СМЕРНИЦКИЙ, А.И. К вопросу о слове. Проблема тождества слова. В: *Вопросы теории и истории языка*. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1952, с.3-12.
10. MARTINET, A. *Elemente de lingvistică generală*. București: Editura Științifică, 1970. 278 p.
11. ЗВЕГИНЦЕВ, В.А. *Семасиология*. Москва: Изд-во МГУ, 1968. 321с.
12. COSERIU, E. Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes. In: *Strukturelle Bedeutungslehre*. H.Geckeler (Hrsg.), nr.60. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. S.193-238.
13. ПАУЛЬ, Г. *Принципы истории языка*. Москва: Изд-во Иностранной литературы, 1960. 500 с.
14. ПОТЕБНЯ, А.А. *Из записок по русской грамматике*. Москва: Просвещение, 1958. 536 с.
15. BUCĂ, M., EVSEEV, I. *Probleme de semasiologie*. Timișoara: Facla, 1976. 143 p.
16. PREDA, M. *Cel mai iubit dintre pământeni*. Chișinău: Literatură artistică, 1990. Vol. I. 511 p.; Vol.II. 372 p.
17. REBREANU, L. *Pădurea spânzuraților*. Chișinău: Hyperion, 1993. 230 p.
18. VASILACHE, V. *Povestea cu cucoșul roșu*. Chișinău: Hyperion, 1993. 207 p.
19. PREDA, M. *Delirul*. București: Cartea Românească, 1975. 415 p.
20. LUPAN, A. *La cântatul cucoșilor*. Chișinău: Lumina, 1966. 430 p.

Date despre autor:

Tatiana BABIN-RUSU, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: tatiana_babin@yahoo.de

ORCID: 0000-0002-6127-430X

Prezentat la 29.10.2019